

Regimybė ir realybė

Sezemanas, Vosylius

Regimybė ir realybė

Problemos, vol. 95, pp. 160-176, 2019

Vilniaus Universitetas

Disponible en: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=694574987013>

DOI: <https://doi.org/10.15388/Problemos.95.13>

Esta obra está bajo una Licencia Creative Commons Atribución 4.0 Internacional.

Other

Regimybė ir realybė

Appearance and Reality. Edited by Dalius Jonkus

Vosylius Sezemanas
Vilnius University, Lithuania

Problemos, vol. 95, pp. 160-176, 2019

Vilniaus Universitetas

Publicación: 26 Abril 2019

DOI: <https://doi.org/10.15388/Problemos.95.13>

Financiamiento

Fuente: Rankraštis parengtas kaip Lietuvos mokslo tarybos finansuoto projekto

Nº de contrato: P-LIP-18-95

Beneficiario: Regimybė ir realybė

Summary: Tai Vosylius Sezemano rankraštis, kuris saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F122-89). Rankraštis rašytas ant A4 formato popieriaus lapų. Iš viso 12 lapų, kuriuose užrašai yra abiejuose pusėse. Parašymo data nežinoma. Tai specialiojo kurso ar platesnės apimties darbo paruošiamojame džiaga. Todėl ji nėra visur nuosekli. Rankraščio kalba netaisyta, išskyrus paprastas korektūros klaidas (praleistas raidės, svarbiausias rašybos ir skyrybos klaidas). Neįskaitytos teksto vietos žymimo trumpiniu neįsk. Tik ten, kur būtina dėl teksto aiškumo ar tikslumo, laužtiniuose skliaustuose įterptas žodis ar žodžio pabaiga. Rankraštis atskleidžia autoriaus darbo „virtuvę“. Pradedama jis nuo bendriausio regimybės ir realybės perskyros supratimo, kaip jis buvo plėtojamas filosofijos istorijoje nuo senovės graikų iki Immanuelio Kanto. Tada pereina prie fenomenologinio regimybės, iliuzijų ir suvokimo klaidų aprašymo. Pastarasis paremtas konkrečiais pavyzdžiais ir labai detalus. Juo remdamasis Sezemanas klasifikuoja skirtingas iliuzijas ir suvokimo klaidas. Analizę užbaigia žaidimo iliuziškumo interpretacija. Reikia pažymėti, kad ši analizė pratęsia Sezemano gnoseologijoje ir estetikoje plėtotą temą. Sezemanas siekė parodyti, kad pažinimas yra ne statiškas pažįstamo objekto esmės pagavimas, bet dinamiškas procesas, kuriame viena intuicija papildo kitą, vienas pažinimo aktas pratęsia kitą, ankstesnį, ir jį koreguoja. Pažinimas visada susijęs su nuostatomis, schemomis ir kartu praktiškai derinasi prie pažįstamo objekto specifikos. Autorius įveda svarbią perskyrą tarp to, kas suvokiama tiesiogiai, ir to, kas yra implikuota suvokime, „kas nestebima, bet paisoma“. Sezemano pažinimo teorija transformuojasi į filosofinę antropologiją. Pažinimas analizuojamas kaip genetinis procesas, kuriame yra svarbūs ir pažįstamo objekto kontekstai, ir pažįstamo subjekto motyvacija. Pastaroji gali būti sąmoninga arba nesąmoninga. Rankraštis publikuojamas maloniai sutikus filosofo sūnui Georgijui Sezemanui.

Šita problema – viena svarbiausių filosofijos problemų. Galima sakyti, kad visa filosofijos problematika glūdi šiame klausime arba su juo siejasi; nes filosofinis pažinimas prisiima išsiaiškinti, kas yra tikra būtis. Vad[inas], ji skiriama nuo netikros būties, tos būties, kuri tik atrodo būtis, bet iš tikro nėra būtis, vad[inas], yra tik tariamoji būtis. Kad šita problema svarbi ir esminga filosofijai (pažinimui apskritai), kad filosofija negali jos išvengti, aiškėja iš to, kad pažinimo raida nėra tikrai augimo ir išsiplėtojimo procesas, taip kad pažinimas iš pradžios yra siauras, apima tik artimiausią žmogaus aplinką, yra fragmentiškas, nepilnas, o ilgainiui pasipildo, apima vis platesnes būties sritis, vad[inas], kad jau prie įgytų žinių prisijungia dar naujos, platesnės. Pažinimas auga ir kiekiniu atžvilgiu patyrimui besiplėtojant, bet jis, be to, kinta ir turinio-struktūros, kokio [kokybės] atžvilgiu. Tai reiškia: paskesnis pažinimo tarpsnis ne tik papildo pirmiau einančius, bet ir pataiso juos, taip kad atmeta tam tikras jų tezes, pažiūras ir pakeičia jas kitomis, kurios tiksliau atitinka tikrą dalykų padėtį (tikrovę). Vad[inas], pažinimo paveikslas yra visuomet ir klaidų, klaidingų pažiūrų atmetimas ir pataisymas. O šitos klaidingos pažiūros kyla kaip tik todėl, kad būtis tiesiog nepasirodo žmogui tokia, kokia iš tikrųjų yra, ji, taip sakant, žmogų dažnai ir nuolat apgauna, ji slapstosi nuo jo akių. O jei atsiranda klaidingas pažinimas, tai jis nėra pažinimas tikslia žodžio prasme, o tik tariamas pažinimas. Jo objektingas pamatas yra netikra, tariamoji būtis. Iš to matyti, kad regimybės ir tikrovės (tikrumo) problema nesutraukiamai surišta su tiesos problema (arba kitaip su klaidos problema); nes tiesos klausimas iškyla tik todėl, kad pažinimas gali klysti ir klysta. Apie šio klausimo svarbą liudija ir filosofijos istorija: jos universalumas; ji iškyla vienodai ir Rytų, ir Vakarų filosofijai. Indų filosofija teigia, kad visas juntamasis pasaulis – tik apgaulinga iliuzija (ir išorinis, ir vidinis, jis suvilioja žmogų ir įtraukia jį į nuolat pasikartojantį gyvybės ir mirties ciklą, valdomą karmos dėsnio) ir neleidžia jam surasti tikros ramybės. Tai majos apdangalas, kuris apgaubia tikrąją būtį ir neleidžia žmogui ją išvysti. Tikrai nusigręždamas nuo kūniško pasaulio, susikaupdamas ir sutelkdamas visas savo dvasines jėgas į vidų, tik griežtos askezės keliu žmogus gali išsivaduoti nuo šios iliuzijos ir pasiekti Nirvaną – tikrąją būtį ir tobulą laimę. Panašiai ir Vakarų (graikų filosofijų: ikisokratinėje filosofijoje mes randam šitą priešingumą: juntamojo ir mąstomojo pasaulio: pav., pas Herakleitą ir Parmenidą: akys ir ausys yra blogi tiesos liudytojai, tiesą gali pasiekti tikrai mąstymas. Elejiečių mokykla: daugis, judesys, keitimasis yra tik iliuzijos. Iš tikro būtis viena ir nekintama. Priešingumas ir gnoseologinis, ir aksiologinis. Dar aiškiau platonizmo filosofijoje:

Tikroji būtis – netikroji būtis, *αἴνομενα*

idėjos – reiškiniai

amžinos, nekintamos – valdomi tapsmo dėsnių, gėris – blogis (netobulumas), susietas su medžiaga (antrasis, priešingas idėjoms pradas).

Bet čia yra ir skirtumas: 1) Platonas stengiasi išsiaiškinti sąryšį tarp dviejų pasaulių. 2) reiškiniai įvertinami ne tik neigiamai, bet ir teigiamai. Reiškinys – ne tik iliuzija, kuri nustelbia tikrąją būtį, bet ir tai, kuo jis pasireiškia, per ką ji gali būti matoma, nuo ko pažinimas turi pradėti norėdamas pažinti tikrovę. Šita reiškinio reikšmė vėliau ir naujoji filosofijoje įgauna sprendžiamą reikšmę. Būtent; reiškinys priklauso ne tik nuo objekto, bet ir nuo subjekto (jo pojūčių, jo psichofizinės organizacijos), jis ne tik objektyvus, bet ir subjektyvus. Kiek jis subjektyvus, jis nustelbia ir iškreipia tikrovę. Bet kiek jis priklauso nuo objekto, jis leidžia pažinti ir jo tikrąją prigimtį. Tai gnoseologinė reiškinio reikšmė. (Demokritas, vėliau Locke'as – pirminės ir antrinės objekto savybės). Tolesnė reiškinio raida: Berkeles, Hume; reiškiniai – grynai subjektyvūs; fenomenalizmas. Kanto reiškinys ir daiktas savyje, agnosticizmas. Prieštaravimai (sunkumai), kurie glūdi šioje koncepcijoje. Ir todėl vėl grįžtama prie kitos fenomeno reikšmės; jis rodo kai ką realaus. Bet kaip tai suprasti. Simboliškai: santykiai tarp daiktų arba tam tikras jų santykis. Kokie jie yra. Reiškinio problema kilo nagrinėjant išorinio pasaulio vaizdą (iliuzijos, pojūčių duomenų reliatyvumas). Bet jis gali kilti ir kyla taip pat psichinio pasaulio atžvilgiu: rodos, kad čia tiesiog pažįstama tikra būtis; psichinių išgyvenimų sąmoningumas yra esminga jų žymė. Vad[inas], reiškinys sutampa su tikrove. Hume ir Kantas paneigia šią psichikos savybę. Ir psichinis gyvenimas – tik reiškinys (ne daiktas savyje, nors Kantas kartais ir svyruoja, ne visuomet nuoseklus). Hume ir Kanto argumentai nevienodi, bet ir vienu, ir kitu atveju – grynas fenomenalizmas. Bet ir mūsų laikais įsigalėjo nuomonė, kad sąmonės reiškiniai nesutampa išties su psichine būtimi: 1) sąmonės reiškiniai (nesąmoningi, nestebimi; psichoanalizė analizuoja išstumtus iš sąmonės poelgius, idėjas ir atminties–užmaršties reliatyvumą). 2) Sąmonės reiškiniai nevisiškai atitinka realybę: pav., elgimosi motyvai. Mes priskiriam vienus motyvus, iš tikro jis akstinamas kitų motyvų. Nesąmoningas apsimetimas. Ir psichinio gyvenimo pažinimas gali būti klaidingas, falsifikuotas. Mes linkę interpretuoti vidinį gyvenimą pagal analogiją su išoriniu pasauliu, o schemas taikomos ir vidiniam gyvenimui: (asocionizmas, atomizmas, priežastingumas, idėjų sudaiktinimas).

Bet ir nepaisant šių keblumų, su kuriais susiduria psichinis pažinimas, yra daug faktų mūsų gyvenime, kurie pasirodo esą iliuzijos, regimybės. 1) Visokios išorinės iliuzijos, iš dalies atsitiktinės, iš dalies neišvengiamos (saulės judesys aplink žemę, lazda, padėta į skystį) ir kurie mus priverčia skirti regimybę nuo tikrovės; 2) Sapnai turi iliuzijų lytį ir vis dėlto su jomis nesutampa; 3) Atvaizdai (fotografijos, paveikslai, piešiniai), kurie atgamina realius arba nerealius objektus. Kokia būtis turi būti jiems priskiriama? 4) Vaizduotės kūriniai. Kuo jie skiriasi nuo realybės? Skaitydami romaną, sekdami dramos veiksmą teatre, mes visiškai atsidedam šitam reiškiniui regiminiui, rodos, kad mes dalyvaujame herojų veiksmuose ir pergyvenimuose (jų išoriniame ir vidiniame gyvenime). Ką tai reiškia (šitas įsijautimas)? Ar tai iliuzija arba kitos rūšies reiškiniai? Ar galima kalbėti ir apie tariamuosius jausmus (Schleingefühle), jausmų iliuzijas? Ir, be to, koks yra

vaizduotės kūrinį santykis su realybe? Ypač mene. Menas – kaip iliuzija. Reikalaujama iš jo, kad jis būtų tikras, atitiktų tiesą: kas yra meninė tiesa? Pagaliau: žaidimas ir vaidinimas teatre? Kaip reikia apibrėžti šituos fenomenus. Ar jie grindžiami iliuzija? Tada vaikas arba artistas iš tikro tiki esąs asmuo, kurio rolę jis vaidina, ir jodamas ant lazdos laiko ją tikru arkliu? Iš to, kas pasakyta; kad regimybės ir reiškinių sąvokos suprantamos nevienodai, yra daugiareikšmės ir šitos skirtingos reikšmės dažnai supainiojamos.

1) Metafizinė reikšmė (ir aksiologinė). 2) Gnoseologinė reikšmė. 3) Patyrimo reiškiniai empirinio pasaulio ribose: regimybė ir tikrovė, iliuzija ir tikrovė.

Mūsų uždavinys: analizuoti šitas skirtingas reikšmes (reiškinių, regimybės) ir jų santykius; tiksliai apibrėžti kiekvieną reikšmę ir jos santykį su tikrove (priešingybe). Tai svarbu psichologijai, gnoseologijai, meno teorijai, metafizikai. Mes pradėsime nuo empirinės šių sąvokų reikšmės (galbūt vėliau paliesim metafizinę reikšmę). Tada nagrinėsime reikšmę pozityviuose moksluose, mene ir žaidimų fenomenuose.

Pradėsime nuo reiškinų analizės empiriniam pasaulyje, t. y. to pasaulio ribose, kurį pažįstam patyrimo keliu. Visų pirma išorinis pasaulis prieinamas pojūčiams. Ką čia reiškia terminai reiškinys ir regimybė (iliuzija)? (Terminologinis klausimas).

φαινμενον – *φαινοται* rodytis, pats objektas rodosi (*τα οντα* tai, kas yra)

φαινιν – rodyti, iškelti aikštėn.

Jei objektas pasirodo, atrodo ne toks, koks jis yra, tai regimybė (Schein).

φαινμενον αγατη tariamasis gėris.

Antroji reikšmė pagrįsta pirmąja.

Visų pirma, juslinė pagava iš pradžios atlieka naudingą gyvybinę funkciją; leidžia žmogui orientuotis aplinkoj. Jis yra veikianti būtybė, susieta su aplinka. Pagava įpinta į jo veiksmus, akcijas, reakcijas ir jų pakeitimus. Tai dažniausiai akcijos praktiniame gyvenime. Ir lyginant retai mes žiūrime į daiktus, nesiekdami jokio tikslo, tik norėdami juos pažinti, neatsižvelgdami į tai, kaip juos vartoti arba su jais elgtis. Tačiau imdamiesi nagrinėti pagavą, jos struktūrą, mes kaip tik atsiejame (abstrahuojame) nuo jos praktinės reikšmės ir mes įsižiūrime į ją ([kaip nukreiptą] į kurią nors daiktą) ir, vad[inasi], imam ją taip, tokioje jos formoje, kuri mums pasirodo tada, kai mūsų uždavinys (tikslas) yra pažinti daikto juslinę prigimtį. Tai mums išaiškina; kas mums tiesiog duota, kas netiesiogiai duota, kas neduota arba duota tikrai neapibrėžtoje lytyje (Mitgehalt). (Daikto užpakalinė pusė, jo vidus, jo artimiausia aplinka, pvz., tai, kas yra mūsų užnugaryje). Žinoma, tai svarbiausia pagavos forma (pažinimo atžvilgiu). Taip turi žiūrėti į daiktą tapytojas, tuo jo piešiniai skiriasi nuo vaikų piešinių, kurie pamato skirtingus aspektus. Jis piešia ne tai, ką jis mato, bet tai, ką jis žino apie daiktą (namai ir tai, kas jų viduje). Bet tai ne vienintelė

pagavos forma (pavidalas); ji gali ir kitaip atrodyti; jei ji įpinta į žmogaus praktinę veiklą ir jai tarnauja.

Pav.: man reikia surasti daiktą, kuris tiktų tam tikram praktiniam reikalui; įkalti vinį į sieną arba perpjauti puslapius knygoje. Neturiu peilio arba plaktuko, ieškau daikto, kuris galėtų juos pavaduoti. Vieną kartą tai gali būti svarus (sunkus) daiktas, kietas ir parankus formos atžvilgiu; antrą kartą šiek tiek aštrus, kietas. Aš apžiūriu daiktus paeiliui savo kambaryje. Aš matau šiek tiek visus (gaunu įspūdžius), bet mano žvilgsnis sustoja tik ties tokiu daiktu, kuris tinka. Kitus aš praleidžiu, aš jų nepagaunu tikra žodžio prasme, jie man nepasirodo ryškiai, aš jų *nepaisau*. Tikrai tinkami daiktai patraukia mano žvilgsnį, jis užsikabina už jų, nusitveria. Kas čia svarbu; matyti ir pagauti ne tas pats dalykas. Kad įvyktų pagavimas šiais atvejais, man reikia nusikreipti į juos. Tai nereiškia, kad šitie daiktai krinta man į akis dėl vienos ar kitos ypatybės, kaip daiktai, kurie man patinka ar mane nustebina. Čia mano esamasis sąmonės nusistatymas nevaidina aktingos rolės, tai pareina nuo paties daikto. Tai nereiškia, kad aš iš anksto įsivaizduoju tinkamą daiktą, nes aš dar nežinau, koks jis bus ([koks] jo pavidalas). Įsivaizdavimo procesas trukdytų pagavimą. Įsivaizduodamas ką nors aš galiu žiūrėti į tam tikrą daiktą ir jo nepagauti. Galima sakyti, tai yra dėmesio nukreipimas; bet tai ne momentinis aktas, o sąmonės būseną (trunka). Ir tai nukreiptumas ne į tai, kas jau pagauta, pamatyta, bet į tai, kas laukiama, numatoma, vad[inasi,] į objektą, kurio dar nėra regėjimo lauke. Aš sustoju ties daiktu, kuris atitinka mano lūkestį, reikalavimus. Bet, be to, ir tas daiktas, kuris man tinka, nepagaunamas taip, kaip tada, kai aš jį apžiūrinėjau be praktinių sumetimų. Pagavoj iškyla tos žymės (kompleksas), kurios man svarbios. Kitos palieka užpakaliniame fone (gali būti visai nepastebimos arba tarp kitko stebimos, bet palieka periferijoje). Daiktas pirmiausia sunkus, aštrus, parankus.

1) Čia nusistatymas, vedamas tam tikro daikto koncepto, atrenka tai, kas man svarbiausia ir ką aš pagaunu, bet praleidžia visa kita. 2) Suteikia pačiai pagavai ypatingą lytį, atspalvį (parankus, aštrus, svarus, kietas daiktas). Ir čia yra tam tikras suvokimas, kuris pavidalina pagavą (daikto reikšmę). Paprasčiausias atvejas – ruošiant karolius karoliukų rūšiavimas pagal spalvą, formą, didumą. Čia tai ypač aiškiai matosi. Jei konceptas sudėtingas, tai man dažnai tenka atidžiau įsižiūrėti į daiktą, ar jis tinka, ar ne. Tada keičiasi ir pagava: visi objekto jusliniai bruožai ir ypatumai pasirodo aiškiau ir pilniau, vaizdas turtėja, nors tam tikri momentai palieka priešakiniame plane. Tai parodo, kad toks praktiškas nusistatymas, nukreiptas į daikto tinkamumą (praktinę reikšmę), veikia pagavos struktūrą; daug juslinių momentų neįeina į pagavą, nors yra matomi. (Kokie yra laikrodžio skaitmenys, kokia yra pažįstamo žmogaus plaukų arba akių spalva.) Todėl vaikų, moterų pagavos dažnai pilnesnės, apima daugiau objekto žymių, nes nusistatymas kitoks, dėmesys daugiau nukreiptas į objekto išorę, ne į jo praktinę arba profesinę reikšmę. Kiekviena profesija, kiekviena socialinė aplinka linksta sukurti ypatingą sąmonės nusistatymą ir tokiu būdu veikti jo juslinių pagavų turinį ir struktūrą.

Tai, ką mes pagaunam, bet daug daugiau praleidžiam (pražiūrim). Įprasto nusistatymo reikšmė gyvenimui.

Aklumas priklausomas nuo nusistatymo. Akylumas. Pastabus žmogus, kuris saistomas, ne trukdomas tam tikro siauro nusistatymo.

Reikia skirti:

1. Kas pagauta (į ką sąmonė nukreipta).
2. Kas tarp kitko pastebėta.
3. Ko dar paisoma.
4. Kas juntama ir kas atsiranda sąmonėj, bet neįsisąmoninama.

Kad šitas įspūdis buvo sąmonėj, matyti iš to: kad pastebima jo stoka (pvz., pakeisti apmušalai); arba jei mums parodoma šito daikto ypatybė, tai mes atsimenam, kad buvom tai matę, bet nebuvom to paisę.

Bet pagava gali įgauti dar kitą formą, jei mūsų veikla neintenduoja objekto (kaip nurodytais atvejais), bet objektas eina tik priemone, padargu, įrankiu, kuriuo mes naudojames, arba jei jis atlieka ženklą, signalo funkciją, kuri nurodo, ką veikti ir kaip veikti (mechaninė, motorinė veikloj, darbe). Pav., laikrodžio mušimas: paprastai jis mums nurodo, kuri valanda. Mes skaičiuojam atskirus mūšius – mums svarbus tik jų skaičius, bet, pav., vaikas, kuris domisi laikrodžio mušimu, kitaip jį pagauna: jo dėmesys sutelktas į mušimo *garsinę* pusę (kaip tai skamba) ir jei mes į ją kreipiam dėmesį, tai pats mušimas mums kitaip atrodo; mes pastebėsime tokias ypatybes, kurios mus anksčiau išslydo (ar grynas, pilnas, skambus, melodingas). (Idomu, kad mes (*neįsk.*) nepagaunam savojo balso ypatybės ir girdint fonografe jis mums skamba keistai, kitoniškai.) Jis mums padargas, priemonė, todėl ir jo garsinis signalas pagaunamas ne taip, kaip tas pat įspūdis, jei jis neturi signalo reikšmės. Mes ties juo nesustojam, nesikreipiam į jį, o reaguojam tuojau tinkamu būdu. Jo vaizdas nepilnas, neturiningas, bet momentiškas, netematizuotas, nediferencijuotas įspūdis. (Jei jis neįprastas, tai reikia jį įsisąmoninti, [ties juo] apsistoti, o jei įprastas, nereikia.)

[Pvz.,] einam gatvėje su pažįstamu ir kalbamės su juo. Mūsų dėmesys nukreiptas į kelią ir vengiam balų patys to nepastebėdami. Negalima sakyti, kad mes jas pagaunam arba stebime kiekvieną atskirą balą, bet vis dėlto mes jų paisom, skaitomės su jomis (tai parodo mūsų elgesys). Kas paisoma, tas gali būti ir nepastebima, nepagaunama. Vad[inas], tam tikras dėmesys čia veikia, bet tai nėra sąmonės nusikreipimas į daiktus. Mechaniškas dėmesys pareiškia nuo tam tikro nusistatymo. Šitas dėmesys gali ir išnykti (tam tikra įtampa). Tam tikras susijaudinimas, kai patenkam į balą. Arba skambindami iš gaidų, jei procesas sumechanintas, tai įspūdis tiesiog pereina į pirštų judesius. Sąmonės dėmesys nukreiptas į ekspresyvumą, frazavimą. Taip pat ir skaitymo procesas, šokimas, visos sporto formos (*neįsk. keli žodžiai*).

Arba laikrodžio mušimai. Jis muša ketvirtį valandos, tačiau mums ženklus yra tik pilnutinės valandos mušimas. Tai būna situacijų, kai mes įsisąmoninam esą girdėję laikrodį mušant vieną ketvirtį, pusę, tris ketvirčius valandos, ir vis dėlto kai jis muša pilnutinę valandą, mes reaguojam neskaičiuodami atskirų mušimų, kad pamoka pasibaigė. Vadinasi, mes nepastebėjom pirmiauėjusių mušimų, bet vis dėlto gavom tam tikrus įspūdžius, paisėm jų ir tai parodo mūsų elgesys.

Paisymas, nusistatymas veikia ir mums miegant. Motina, kuri prižiūri vaiką arba jį slaugo, ir miegodama reaguoja į jo balsą, nors kitas kad ir stipresnis triukšmas jos neveikia. Vad[inas], vidinis nusikreipimas į objektus, kai pasirodo objekto pilnas vaizdas, nesutampa su dėmesiu. Dėmesys gali būti sąmoningas ir instinktyvus arba automatinis. Tai svarbu iliuzijoms aiškinti.

Dabar reikia dar smulkiau išnagrinėti, kas mums duota potencialioj lytyje ir kokią reikšmę šitie duomenys turi pagavimui. Reikia įsidėmėti: 1) Kad kiekviena pagava įjungiamą į pasaulio vaizdą, surišama su kitomis (būtosiomis ir būsimosiomis, pav., lūkestis). 2) Kad tuo pačiu ji priskiriama tam tikrai realybei, t. y. ji priskiriama tam tikram būties regionui, sluoksniui, kurie gali būti skirtingi. Pav., šaukštas arbatos stiklinėje (*neįsk.*).

Kas mums duota potencialioj formoje: 1) ne tik regimojo objekto užpakalinė pusė arba jo vidus, arba jo svoris (masė). ([Tai] ne įsivaizdavimas, bet kaip mes elgiamės su daiktu griebdami jį ranka, pakeldami jį). 2) tai ir regimųjų objektų aplinka, mūsų tiesioginis veikimo ir buvimo laukas a) mūsų kūnas: berods, mes visuomet jį juntam ir jaučiam visai kitu būdu, bet neįsivaizduojam jo, mažų mažiausiai neįsivaizduojam ir nejuntam visų jo dalių, jei nenusikreipiam į jį. (Mes jo nestebim, bet vis dėlto paisom, atsidėję tam tikram darbui mes keičiam kūno padėtį, jei ji nepatogi. Kasomės tą kūno vietą, kuri mums niežti, ir t. t., nors ir nekreipiam į tai dėmesio). b) mūsų tiesioginė aplinka, pav., kambarys, kuriame esame, gyvenam. Mes vaikštinėjame jame, pereiname iš vienos vietos į kitą, orientuojamės jame neįsivaizduodami visų jo ypatybių ir erdvinio suskirstymo. Juo jis mums įprastesnis, juo turtingesnė yra ta sritis, kuri mums potencialiai duota, juo tikresni ir tikslingesni visi mūsų judesiai ir mūsų elgesys su daiktais. Šita sritis aktualizuojasi, kai gaunam iš jos tam tikrą įspūdį, į kurį kreipiam dėmesį. Pav., kūnas; tam tikras skausmas, nemalonus jausmas, tada kūnas arba jo dalis aktualizuojasi, arba mes girdim gretimam kambariui tam tikrą triukšmą (skambutį), arba mūsų kambario duris atsidarančias ir tuojau visa šita aplinka aktualizuojasi tam tikruose vaizdiniuose. Arba jei mūsų kambario durys labai žemos, tai įeidami į jį mes automatiškai pasilenkiam, nors sąmonė neatsiranda durų vaizdinys. Arba pakeldami daiktą atsiiraukiam, įtempiam raumenis ir t. t. Žinoma, to, kas potencialiai turima, sfera kinta pereinant iš vienos vietos į kitą. (Išskyrus kūno ir to, kuo jis apvilktas, ir kiekiniu, ir kokiniu atžvilgiu (Kodėl?) ir pareina nuo mūsų patyrimo ir nuo mūsų individualių ypatybių). Yra rangių ir nerangių žmonių; vienas visur gerai orientuojasi, pritaiko savo judesius automatiškai (nesąmoningai) prie duotosios aplinkos, o kitas visur užkliūva, už visko užsikabina, nes ta

sfera, kuri jo potencialiai turima, labai siaura ir neturininga. Arba: žmogus gali būti apdairus arba neapdairus. Jis nekalbės garsiai, jei gretimam kambaryje kas nors miega, svečiuose neužims vietos, jei kiti dar neturi kur sėsti, nepalies kokios temos, kuri gali būti kam nors nemaloni. Šitą potencialaus turinio sferą reikia griežtai skirti nuo to, ką mes žinom: pav., kad tam tikra knyga stovi lentynoj tam tikroje vietoj (jei mes turim atsiminti, kur ji yra) arba kad mano pažįstamas gyvena Daukanto gatvėj. Taigi šita potenciali sfera: 1) apima mūsų tiesioginio veikimo lauką, kūną ir tai, kas jam duotose aplinkybėse prieinama. 2) Iš aplinkinių objektų tai, kas svarbu orientavimuisi, praktiniams veiksams. 3) Tai, kas mums esamose aplinkybėse svarbu, brangu (pav., laiškas mano kišenėje, brangus man pirkinys, kurį nešuos po pažastimi). Kokią svarbą turi šita sfera, galima matyti iš to, kaip mes sutrinkam, kai ji staiga išnyksta arba atrodo kitaip, nei mes esam įpratę (ir nesąmoningai, automatiškai buvom laukę, spėję). Būna tokių atvejų, kad mes prabudę nežinom, kas esam, aplinka mums atrodo keista arba prarandam orientaciją; mums rodos, kad mūsų lova stovi ne ten, kur anksčiau buvo, ir t. t. Vad[inas], ir šios sferos reikšmė aiškėja iš tų klaidų, suklydimų, kurie čia pasitaiko. Šitas suklydimas, apsigavimas (Taüserung, заблуждение) reik skirti nuo apsirikimų, kur mūsų atsiminimai arba žinios yra klaidingos. Pav., aš maniau, kad mano piniginių esą 10 litų, o pasirodo, kad turiu daug mažiau, arba kad mano pažįstamas gyvena Maironio gatvėj, o ne Daukanto. Žinojimas ir atsiminimai mums neduoti tiesiogiai, jie nepriklauso tiesioginiam mūsų pagavimo ir elgimosi laukui. Jie turi būti aktualizuojami, tai nevyksta automatiškai, jie nevaldo tiesiogiai mūsų poelgių. Žinoma, čia galimi pereinamieji laipsniai ir stadijos. Mes jaučiam turį ko nors paisyti, ką nors daryti, bet nežinom, kas tai yra, [ką konkrečiai] turim atsiminti ar įsidėmėti. Be to, šita sfera yra labai svarbi norint išaiškinti, kaip reik suprasti vaiko žaidimą arba artisto vaidinimą. Ar tai iliuzijos, ar ne, nes potencialiam aplinkos turėjime glūdi apskritai ir tam tikras mūsų santykis su realybe, su tikrove. Šita sfera susijusi su mūsų praktine veikla, su mūsų gyvenimo sritimi. Svarbu, ar ta sritis, kurioje vyksta vaidinimas, žaidimas, yra tapatinama su realybe ar ne.

Iš to matyti: 1) Kad pagava sudėtinga. Ji ne pasyvus įspūdis, o suvokimo aktas. Elementų reikšmė ir jų santykiai tarpusavyje ir su visuma. Apima tai, kas duota ir neduota arba duota tariamuoju, netiesioginiu būdu. Tai parodo tokie pavyzdžiai a) kai pagava sutrukdyta arba neaiški; b) kai pabandom suprasti tai, ką matom (tapytojas).

2) Pagava: būdingas nepilnas, netobulas objekto pasireiškimas. Aspekto ir daikto santykis. Neapibrėžtas aspektų ir jų rūšių skaičius. Tai imanentinis santykis (patyrimo ribose) tarp daikto ir jo pasireiškimų.

3) Mūsų žinojimo perspektyviškumas ir tam tikras reliatyvumas: subjekto ir objekto santykis. Pav., ar visi aspektai vienodai vertingi, vienodai tikri? Kai kurie aspektai privilegijuoti dėl praktinių motyvų arba dėl savo turiningumo.

4) Jei yra taip, tai galimos iliuzijos. Daiktas klaidingai pagaunamas. Tai yra neteisingai suvokiami tie komponentai, kurie tiesiog neduoti. Kas papildoma, elementų reikšmių visuma. Jei duomenys nevienareikšmiai ir duodasi pajungiami vienai arba kitai schemai. Kodėl visumai arba kitai interpretacijai duodama pirmenybė? Tai pareina nuo subjekto būsenos, nuo jo sąmonės nusistatymo.

Pagavos nėra toli gražu vienodos. Jos gali būti labai įvairūs aktai atsižvelgiant į sąmonės nusistatymą.

- 1) Paprasta pagava – aš (neįsk.) ką nors matau, girdžiu, bet nekreipdamas į tai ypatingo dėmesio.
- 2) Aš kreipiu dėmesį į šitą dalyką ir įsižiūriu į jį.
- 3) Aš apžiūrinėju jį iš visų pusių (apčiupinėju jį akimis).
- 4) Aš jį stebiu (veiksmą, judesius, pasikeitimus).
- 5) Aš jį tyrinėju (neįsk.)...
- 6) Aš pagaunu daiktus ko nors laukdamas (tai turi įvykti, tai gali įvykti, baimė, viltis).
- 7) Aš pagaunu ko nors ieškodamas (grybaudamas, uogaudamas, rinkdamas ką nors).
- 8) Pagavimas dirbant ką nors. Pagava surišta su tam tikru darbu, įrankiu arba su neaiškumais, kurie man parodo, kad reikia pakeisti judesius.

Dabar susipažinę su pagavos kitimais, pareinančiais nuo sąmonės nusistatymų skirtingumo ir su turimuoju potencialiai pagavos lauku (aplinka), turiu išaiškinti, kokiais atvejais atsiranda iliuzijos ir bendrai klaidingos pagavos ir kuo skiriasi iliuzijos nuo kitų klaidingų pagavų ir nuo apsirikimų.

Pavyzdžiai: 1) Žiūrėdamas žiemos metu pro langą, matau, kad visi gretimų namų stogai apkloti sniegu. Štai ir žiema prasidėjo, galvoju sau. Bet įsižiūrėjęs atidžiau matau, kad tai ne sniegas, mėnulis nušviečia stogus ir suteikia jiems baltą išvaizdą.

2) Telefoninis pasikalbėjimas: klausiu, koks numeris – sako dvylika, o girdžiu trylika.

3) Korektorius skaito korektūrą ir praleidžia kurią nors stambią klaidą knygos antraštėje. Jam pasirodė, kad ji buvo teisingai išspausdinta.

4) Aš – drugių rinkėjas ir vaikštinėdamas miške matau labai gražų drugį ant medžio kelmo. Bet prisiartinęs ir įsižiūrėjęs matau, kad tai ne drugys, bet sudžiūvęs lapas.

5) Šaukštas, perlaužtas arbatos stiklinėje. Arba saulės sukimasis aplink žemę, arba sukryžius du pirštus ir padėjus rutuliuką tarp jų man rodos, kad aš liečiu du rutuliukus.

6) Aš tam tikrą laiką stebiu saulėlydį, paskui nukreipiu akis į kitą pusę ir matau, kad ore link tolimo miško slenka raudona skrajojanti

pūslė. Tai mane nustebina, įsižiūriu ir suvokiu – tai buvo tikrai saulės povaizdis mano akyse.

7) Aš matau bronzinę statulėlę, aš paimu ir pakeliu ją ranka ir randu, kad ji ne bronzinė, o medinė.

8) Valgomajame vagone aš noriu pereiti į kitą skyrių pro stiklines duris, bet atsitrenkiu į veidrodį, kuriame atsispindi ta vagono dalis, kurioj aš buvau.

9) Grįžęs iš svečių namo stebiu, kad pasiėmiau su savimi kito žmogaus kepurę.

10) Pasitaiko, kad norėdamas plunksną įkišti į rašalinę aš ją įkišu į greta stovinčią arbatos stiklinę.

11) Ant kambario sienos matau ropojančią blakę, bet įsižiūrėjus tai tik juoda dėmelė.

12) Popieriaus lape matau pilkas dėmes ir linijas: žiūrint pro didinamąjį stiklą (lupą) pasirodo, kad linijos susidaro iš taškų ir dėmės iš plonų brūkšnių. Vanduo – tyras, permatomas, skaidrus, pro mikroskopą – daug mikrobų ir medžiagos dalelių.

13) Nusiėmus kepurę man gali atrodyti, kad ji vis dar uždėta.

14) Orientacijos klaida: prabudus rodosi, kad lova stovi ne taip, kaip paprastai.

15) Aš turiu Rafaelio paveikslą ir labai tuo didžiuojuosi. Bet kai ateina žinovas ir man parodo, kad jis netikras, bet falsifikacija.

Pradėsime analizę nuo tų pavyzdžių, kur iliuzija yra aiški, kad man pasirodo ne tai, kas yra, ir aš paskum įsitikinu, kad tai buvo iliuzija.

I) Iliuzijos, kurios nyksta man įsitikinus, kad tai iliuzija (1, 2, 3, 4).

II) Iliuzijos, kurios išlieka, nors žinau, kad tai iliuzija.

Kas kinta iliuziją atidengus?

1) Aš matau dabar lapą, o ne drugį.

2) Kad lapas ir anksčiau buvo (lapas nepavirto drugiu).

3) Kad drugio vaizdas ir lapo vaizdas turi kažką bendra. (Tokios iliuzijos galimos tik 1) paprastoj pagavoj, nesiekiančioj praktinių tikslų. 2) pagavoj, susijusioj su praktiniu nusistatymu, ko nors laukiant, ieškant.)

4) Kad aš dabar pagaunu ne tuo pačiu būdu kaip anksčiau. Sąmonės nusistatymopasikeitimas.

5) Kad iliuzija pareina nuo pirminės pagavos formos (nuo nusistatymo neaiškumo).

6) Kad naujas objekto vaizdas yra tikresnis, adekvatesnis, atitinka tikrovę (objektyvesnis).

(Apsirikimas, bet ne jausmine prasme; ir ne ta prasme, kad lūkestis nebuvo realizuotas, pvz., pinigai kišenėje.)

1) Sąmonės nusistatymas gali būti rikiuotas, koncepto vedamas.

2) Nerikiuotas, paprastas; pagava nesiekianti jokio tikslo. Šiuo atveju iliuzija gali kilti:

a) dėl įspūdžio neaiškumo, neapibrėžtumo, jis nevienodai suvokiamas. b) dėl įspūdžiopraeinamumo, jis trunka akimirksniu. Tada suvokimo linkmė pareina nuo visokių aplinkybių: nuo patyrimo (atsitiktinių asociacijų), nuo konteksto (klausos iliuzijos telefoniniame pokalbyje, nes aš girdžiu ne visus garsus ir papildau tuos, kurių trūksta, vadovaudamasis prasmės kontekstu). Gimtoji ir svetima kalba arba skaitymas (korektorius) ir klaidosišspausdintame tekste.

Supainiojau savo kepurę su kito žmogaus kepure. Čia nusistatymas praktiškas: svarbi tik kepurės forma ir spalva, tai palyginus abstraktus, schematiškas vaizdas, ne visai individualizuotas, tai *klaida*, bet ne *iliuzija*. (Tai būtų iliuzija, jei būčiau pamatęs tai, ko nėra.) Ne visi suklydimai ir apsigavimai yra iliuzijos. Čia nėra nusivylimo fenomeno. Kepurė neatrodo dabar kitaip. (Aš atsimenu, kad ji buvo su dėme, suplyšusi, su viduje įsiūtais inicialais. Tai jau diskursyviškas procesas, o ne tiesioginis pagavimas.)

Pav. 9 ir 10 praktiškas nusistatymas, kur aš nenukreiptas į objektą, bet tik tarp kitko jo paisau.

Pavyzdys 7: medžiagos iliuzija, kuri pagrįsta tuo, kas man netiesioginiu būdu duota. Regimasis įspūdis – jame glūdi (*neįsk.*) svorio momentas. Iliuzija liečia kitos joslės duomenis (aspektą).

Regimasis daiktas – liečiamasis daiktas (iliuzija ne toj pačioj joslės srityje).

Bendras realaus daikto vaizdas – daugiaspektiškas (aspektai priklauso skirtingoms joslės sferoms).

5) Pav. Regimasis daiktas – liečiamasis daiktas tas pats. Iliuzija neišnyksta, pastovi.

Regimasis įspūdis tikras, objektyvus, bet klaidinga, kad aš jį priskiriu realių daiktų planui, sluoksniui. Du skirtingos rūšies aspektai gali nesutapti. Kodėl vienas laikomas adekvatesniu už kitą? Bendrai tariant, lytos įspūdžiai turi tam tikrą pranašumą prieš regos įspūdžius (bet ne visuomet), nes čia neturi reikšmės aplinka, mediumas [terpė] (šviesa, oras), per kurį tarpininkaujant mes gauname iš objekto įspūdžius. Vadinasi, čia turiu atsižvelgti ne tik į subjektą ir objektą, bet ir į mediumo rolę (jo įtaką įspūdžiui) subjektas–mediumas–objektas. Todėl mes skiriam regimąją ir girdimąją sritį nuo realios sferos. Patikrinti gali lytos įspūdžiai ir kiti (kitokiose aplinkybėse) regėjimo duomenys. Bet tai jau žinojimo skirtumas, o ne pagavos. Vadinasi, tai ne iliuzija tikra to žodžio prasme, bet apsirikimas. Bendrai mes instinktyviai tapatinam juntamąją sferą su pačia objektyvia realybe. Panašiu būdu aiškinama ir palietimo iliuzija. Čia

veikia normalus patyrimas, įpratimas. Kad jis vienas – tiesiog neduota, bet ir čia atsiranda instinktyvi duoto nepilno įspūdžio interpretacija.

Panaši yra saulės sukimosi apie žemę iliuzija. Judesys reliatyvus, koreliuojantis su rimtimi (optinis vaizdas, nemotorinis mano kūno judesio vaizdas). Įprastas mums požiūris, nusistatymas. Žemė rimsta, ta būseną laikoma absoliučia, nes tiesiog mes nestebim žemės judesio. Todėl tai ne iliuzija, bet apsirikimas.

Kaip nustatom, ar juda objektas, ar mūsų kūnas? Optiniai vaizdai keičiasi.

- 1) Jo judesys atsižvelgiant į kitą kūną.
- 2) Jei optinio vaizdo pasikeitimas gali būti kompensuotas mūsų kūno judesiu atvirkštine kryptimi, tai mes judam.
- 3) Mūsų motoriniams jutimams padedant (jei mūsų judesys ne pasyvus).

Skirtumas nuo pirmo pavyzdžio: ten tapatinami skirtingi įspūdžiai (imanentiniai) ir, be to, realus daiktas. Čia įspūdis tapatinamas su tuo, kas nebėra įspūdis (transcendentiška).

Pavyzdys 15: ne iliuzija, o apsirikimas. Kad tai ne Rafaelio paveikslas – ne juslinė paveikslo žymė. Tai žinojimas, kuris remiasi samprotavimu. Komplexas stilistinių požymių – *ergo* tai Rafaelio kūrinys. Aš įsikalbėjau, kad šis paveikslas turi Rafaelio stiliaus ypatybių. Tai apsigavimas, kuris liečia ne patį objektą, bet mano įsitikinimą (subjektyvią būseną). Apie tai vėliau.

Pavyzdys 8: atvaizdą veidrodyje palaikau realiu daiktu. Atvaizdas atrodo kaip ir realus vaizdas, niekuo nesiskiria. Dėl mediumo (šviesos) medžiaginės prigimties gali atsirasti atvaizdas. Jis priklauso tik regimajai sferai ir šioj sferoj jis objektyvus.

Ir čia vaizdo realumo tikrinimas, kontroliavimas:

- 1) Kitas optinis vaizdas, jo pareinamybė nuo subjekto padėties, judesių.
- 2) Kitos rūšies jutimai.
- 3) Samprotavimai.

Čia ne iliuzija, o suklydimas: vaizdas priskiriamas ne tam būties sluoksniui, kuriam priklauso.

Pavyzdys 6: ir čia povaizdis – reiškinys, kuris pats klaidinantis.

Priežastis ta, kad dirginimas tebeveikia, kai dirgiklio jau nebėra. Instinktyviškas mechanizmas: kur dirginimas – ten dirgiklis. Iliuzija: kad šitas vaizdas objektyvuojamas, projektuojamas į realų išorinį pasaulį (erdvę) ir jam priskiriama reali būtis. Tai vyksta automatiškai, tai psichinio fiziologinio mechanizmo ypatybė. Vadinasi, čia neatsižvelgiama į subjekto kūno dalyvavimą pagavoj. Objektui (išoriniam dirginimui) priskiriama tai, kas priklauso kūnui, vidiniam dirgsniui, kuris paprastai pareina nuo pirmojo. Tai dar kitas būties

sluoksnis (procesai, vykstantys kūne). Kad poveizdis pagaunamas kaip skrajojanti pūslė yra projekcijos, objektyvacijos pasekmė (išvestinė, antrinė iliuzija).

Pavyzdys 3: šis pavyzdys artimas šeštam pavyzdžiui. Palietimo, svorio jutimas.

Dvi tarpusavyje koreliuotos ir susijusios pusės atskiriamos tik analizės keliu.

a) objektyvi pusė: objektas svarus, minkštas, kietas, lygus, šiurkštus.

b) subjekto pusė: kūno jutimas, slėgimas, spaudimas ir visokiausi lytos jutimai (kūnodirginimas).

Ir čia subjektyvus momentas gali tebesitęsti dirgikliui išnykus, pasišalinus. Kur lytos jutimai neaiškūs, nediferencijuoti; šie momentai susipainioja, susilieja ir dažnai mes nebeatskiriam išorinio ir vidinio dirgiklio. Man knita nugara: arba ten ropoja musė ar kitas vabzdys, arba tai gali būti ir nervų susijaudinimo pasekmė. (Aš atidžiai skaitau, o greta mano ausies zvimbina musė. Šitas bimbaliavimas man atrodo kaip spengimas [ausyse], organiškas jutimas.)

Pavyzdys 12: ir čionai vienas ir antras įspūdis yra toks, koks jis duotose aplinkybėse gali būti. Mes matom tai, kas mums pasirodo. Bet mes žinom: regos pagavos skiriasi aiškumo ir tikslumo laipsniais. Iš tolo įspūdis ne toks, koks artumoj. Bet pastarasis yra turiningesnis, tikslesnis ne tik kiekio, bet ir kokio [kokybės] atžvilgiu. Todėl jis laikomas adekvatesniu, artimesniu realybės įspūdžiui, be to, artimai regimas vaizdas prieinamas ir lytai, gali būti ja patikrinamas. Todėl ir vaizdui, gaunamam mikroskopui arba teleskopui padedant, priskiriamas didesnis atitikimas realybei. Jis laikomas artumos vaizdu. Klaida tokia: kad pirmasis vaizdas laikomas adekvačiu, realiu vaizdu. Neatsižvelgiama į mūsų regėjimo ribotumą, netobulumą. Mikroskopas išplečia šitas ribas. Vadinasi, prigimtinė regėjimo riba ne absoliuti, o reliatyvi. Čia ne iliuzija, bet apsirikimas, nes vaizdui priskiriama tokia objektyvi reikšmė, kurios jis neturi.

Pavyzdys 16: figūros, brėžiniai, kurie gali būti nevienodai interpretuojami. Čia nėra iliuzijos, apsirikimo: nė vienas suvokimo būdas neturi pirmenybės prieš kitą; nes ir vienas, ir antras yra atvaizdai ir nepriklauso realybei. Ir jie taip ir suvokiami. Būtų kitaip, jei tai būtų ne atvaizdai, bet realūs vaizdai, priklausą objektyviai realybei. Tada tikrai viena interpretacija būtų teisinga.

Pavyzdys 14: orientacijos klaidos: susijusios su tuo, kas mūsų turima, bet netiesiogiai duota arba duota tik fragmentiškai. Čia vaizdas neaiškus, nepilnas.

Neteisingos pagavos:

I. Klaidos, kurios atsiranda dėl sąmonės nusistatymo, kai objektas nestebimas, bet tik paisomas.

- 1) Objektas – ženklas arba priemonė, įrankis (neįsk.).
- 2) Vaizdas nepilnas, schematiškas (konceptas).
- 3) Orientacijos klaidos (turėjimo sfera).

II. Iliuzijos. Mes pagaunam tai, ko nėra. Nusivylimas. Vaizdas keičiasi (neįsk.), objektasintenduojamas (paprasta pagava, pagava vedama tam tikro iš anksto nustatyto koncepto).

III. Suklydimai. Kur klaidingas ne vaizdas, bet jis priskiriamas ne tam būties sluoksniui, kuriam jis priklauso. Vaizdas neteisingai tapatinamas su realiu juntamuoju objektu.

Bet visur: vaizdui priskiriamas objektyvumas, nepriklausoma nuo subjekto realybė. Tai bendra pagavų linkmė. Bet objektas priklauso gilesniam sluoksniui, kuris pasiekiamas per skirtingus jutimus, per privilegijuotas (aiškias, tikslas) pagavas, nors jų adekvatumas tik reliatyvus.

Pavyzdys 17: žmogus ieško pypkės, kurią laiko burnoj, arba akinių, kuriuos yra užsidėjęs ant kaktos. Šita klaidos forma tuo įdomi, kad čionai klystama ne dėl objekto buvimo, bet dėl jo nebuvimo. Juntama, pagaunama jo *stoka*. Priežastis: 1) mes dažnai nebejuntam to, kas mums įprasta arba kur dirginimas yra per ilgesnį laiką pastovus, nekintamas ir šiek tiek abejingas (neįjausmintas teigiamai arba neigiamai). 2) jei mūsų sąmonė klaidingai orientuota, mums rodos, kad mes padėjom akinius kur nors (ant stalo, į kišenę), paskui užmirštam, nes mūsų dėmesys buvo nukreiptas į kitą dalyką. Tai ne iliuzija, bet klaida, liečianti tą sferą, kuri nestebima, bet tik turima.

Apsigavimai *Selbsttäuschungen*

Šiais atvejais žmogus klysta pagaudamas, įsisąmonindamas savo psichinius pergyvenimus, mintis, jausmus ir t. t. Ir čionai reikia skirti: klaidingą pagavimą ir klaidingą sprendimą apie juos. Tarp fizinės ir psichinės pagavos esmingas skirtumas. Pirmuoju atveju pagavimas vyksta kūnui tarpininkaujant (subjektas–kūnas–objektas) tarpiškai. Ir kaip tik šitas tarpininkavimas, rodos, yra klaidų ir iliuzijų priežastis. (Tačiau tai galioja tik tam tikrom pagavų klaidoms. Kitos pareina nuo kitų priežasčių.) Priešingai, savo psichinį gyvenimą žmogus pagauna tiesiog. Subjektas ir objektas sutampa. (Sąmoningumas – psichinio gyvenimo esminė ypatybė.) Rodos, kad todėl čia negali būti pagavos klaidų. Čia nėra skirtumo tarp to, kas tiesiog duota, kas netiesioginiu būdu duota, kas tik turima potencialioj lytyje. Nėra aspektiškumo, vaizdų nepilnumo, perspektyviškumo. Viskas pasirodo tame pačiame plane (nėra transcendentistiškumo). Tačiau iš tikrųjų taip nėra.

- 1) Psichinis gyvenimas nesutampa su sąmoningumu. Ne visas psichinis gyvenimasyra sąmonės nušviestas. Tai parodė jau išorinės pagavos analizė (turėjimo sfera; tai, kas nestebima, bet

paisoma, instinktyvus dėmesys, vad[inasi,] sąmonė). Vadinasi, yra sąmoningumolaipsniai ir atmainos.

2) Sąmonės nusikreipimas į vieną ar kitą reiškinį dažnai pareina nuo lydinčių juoskūniškų jūtimų (todėl ne visada įsisąmoninama).

3) Įsisąmoninimas iš dalies vedamas ir rikiuojamas kalbos ir jos kategorijų, o kalbos kategorijos visų pirma pritaikytos išorinių daiktų ir reiškinų pažinimui. Todėl ir čia įvykstatam tikras tarpininkavimas. Psichika–Kalba–Išorinis pasaulis (Metaforiškos išraiškos,erdvinės metaforos).

4) Įsisąmoninimo (pagavimo) procesas priklauso nuo žmogaus instinktų, polinkių, interesų, skonių, kurie veikia, nors ir patys tiesiog nestebimi, ir apsprendžia sąmonės nusistatymą ir tokiu būdu padaro įtaką pagavimo aktui (atrenka tai, kas stebima, iškeliamaaikštėn). Tai pagrindinis apsigavimų šaltinis. Vadinasi, ir vidiniame pagavime pasireiškia:aspektiškumas, perspektyviškumas, – pav., laiko atžvilgiu ir deformacijos, iškraipymaidėl kalbos įtakos, pagavos nepilnumas, vienašališkumas. Apsigavimai (vidinės pagavosklaidos) gali būti: 1) apsigavimai, paliečią patį psichinių reiškinų turinį ir sąrangą.2) psichinių aktų supainiojimas (pav., išorinės pagavos ir atsiminimo, sapno ir vaizduotės padaro. Pats kūrinys tas pats, bet jis nevienodai pergyvenamas, skiriasi pergyvensena).

Keletas pavyzdžių:

I. Ponia, visuomenės veikėja, verčiasi labadaryste, dalyvauja visokiose draugijose, rengia balius, loterijas. Ji įsitikinusi, kad taip besielgdama ji vadovaujasi gailesčiu, žmonių meile. Koks čia gali būti apsigavimas?

1) Iš tikro jai patinka vaidinti įtakingą ir garbingą rolę visuomenėj.

2) [Ji mano] Kas labdaringas, tas geras, vadinasi, aš būsiu gera, dorovinga, jei padėsiu neturtingiesiems. (Intencija – ne padėti kitiems, bet būti gerai.)

3) Jai rūpi jos socialinis aš, o ne tikros asmenybės tobulinimas. Jai svarbu, kad visi žinotų, kad ji labdaringa, kad girtų ją, kad ji visuomenės akyse būtų gera. Tai gali būti veidmainystė, bet gali būti ir apsigavimas.

II. Žmogus nusidėjo, nusikalto įstatymams arba dorovės normoms. Jis gailisi tai padaręs; įsitikinęs suvokiąs dabar savo elgesio nepadorumą. Koks čia gali būti apsigavimas? Iš tikro jis bijo savo poelgio socialinių pasekmių, kad nebūtų nubaustas,

nenustotų gero vardo, kad nepagadintų savo karjeros ir t. t. Taip pat ir tie motyvai, kurie neleidžia žmogui padaryti ką nors bloga (vogti, apgauti ir t. t.), gali būti nemoralinio pobūdžio.

III. Žmogus, savo jaunystėje įsitikinęs, uolus fašistas ir antisemitas, dalyvauja demonstracijose, varo agitaciją, labai karštai gina savo poziciją; vėliau kiek subrendęs jis atšala, pasitraukia iš politinio gyvenimo ir atsideda mokslui arba menui; arba pakeičia savo politines pažiūras ir nusistatymą, pasidaro antifašistu. Ar čia gali būti apsigavimas? Galimas daiktas, kad jis išaugo fašistiškai nusistačiusioj aplinkoje (šeima, draugai, mokykla). Jis instinktyviai perėmė savo aplinkos požiūrius, skonius manydamas, kad tai jo paties skoniai, požiūriai, vertinimo aktai, o vėliau išsivystė jo tikra asmenybė, kurios potraukiai, tendencijos, interesai visai kiti.

IV. Mergaitė iš buržuazinės šeimos, kur aukščiausiai vertinamas žmogaus turtingumas ir padėtis visuomenėj (šviesuomenėj), išteka už vyro, kuris atitinka visus reikalavimus. Ji įsitikinusi mylinti jį. Iš tikro – čia nėra meilės, bet prisirišimas išplaukiąs iš kitų matymų: vyras čia priemonė apsirūpinti tvirta pozicija, naudotis turtu ir užimti garbingą vietą visuomenėj. Ji nepastebi savo jausmų, jautrumo kitų vyrų atžvilgiu ir kiti vyrai, kurie neturtingi ir neužima aukštos vietos, nepadarą jai jokio įspūdžio.

V. Kitos, panašios apsigavimo formos, kurios turi jau patologišką pobūdį;

a) Išstūmimai, fenomenai, kurie buvo ištirti Freudo ir jo mokyklos. Iš sąmonės instinktyviškai išstumiami į sąmonę tam tikri vaidiniai, jausmai, polinkiai, kurie atsiradę sąmonėj yra neigiamai įvertinami; subjektas nekovoja su jais sąmoningai, nesistengia juos sutramdyti (savitvarda), bet, taip sakant, slepiasi nuo jų, t. y. instinktyviškai jų nepastebi, nepaiso ir dedasi taip, tarytum jų nėra (stručio pozicija). Iš tikro jie tebeveikia jo psichiką, iškreipia ją nenormaliu būdu, nors patys nepasirodo sąmonėj. Gydomo metodo uždavinys – iškelti šituos jausmus, mintis aikštėn, išaiškinti juos ligoniui ir tokiu būdu atpalaiduoti jį nuo tų turinių žalingos įtakos. Dažnai būna taip, kad išstumtus vaizdinius arba polinkius sąmonėj atstoja kiti, kurių ryšys su pirmaisiais yra tik išorinis, asociatyvinis, atsitiktinis (pav., baimės, neapykantos objektas). (Komplikuotas atvejas: nepaisymas psichinių turinių ir apsigavimas.)

b) Isterijos fenomenai, kur ligonis gyvena, taip sakant, savo turimojo socialinio aš vaizde; jam rūpi tik tas įspūdis, kurį jis padaro kitiems, ir kad jo asmenybė patrauktų į save dėmesį ir rūpesčius. Priemonė tam tikslui pasiekti isterikams eina instinktyviškas nesąmoningas apsimetimas (apsimeta sergą arba parodo nemotyvuotą susijaudinimą, visokie priepuoliai, apalpimai, verksmai). Visais šiais atvejais šitie jausmai atsiranda tik žiūrovui esant ir liaujasi buvę, kai tik ligonis palieka vienas pats. Jis tiki, kad jo jausmai ir susijaudinimai, skausmai yra tikri, ir reikalauja, kad kiti į juos atsižvelgtų.

Kiti atvejai;

VI. Pasitaiko, kad žmogus supainioja tai, ką jis girdėjęs iš kitų, su tuo, ką pats yra patyręs, pergyvenęs (jaunystės atsiminimai; jam rodo, kad pats buvo šių įvykių liudytoju). Čia supainiojami ne įvykiai, objektai, bet aktai (įsivaizdavimas, atsiminimas, pagavimas). Vaizdinių turinys tas pats.

VII. Haliucinacijos – vaizduotės padaras (vidinis sujaudinimas). Tai patologiškas fenomenas.

VIII. Primityvus žmogus mano, kad tai, kas jam atsitinka sapnuojant, yra jo laukinio aš (klajotojo) nuotyčiai. Tai realūs faktai. Bet tai ne aktų supainiojimas, nes jis skiria sapną nuo budimosios būsenos, bet priskiria jai vienodą realybę.

IX. Kitas atvejas, kur sumaišomi vaizduotės vaizdai ir pagavos (vidinis ir išorinis girdėjimas). Pav., muzikos pjesei besibaigiant paskutinis akordas skamba ir palaipsniui nutyla. Čia gali būti toks momentas, kur mes nebeskiriam, ar iš tikro girdim akordą, ar tik įsivaizduojam jį (jo atbalsį). Bet tai kraštutinis atvejas.

X. Žmogus gali įsikalbėti, kad mato tai, ko iš tikro nemato. Pav., paveiksle įžvelgia Rafaelio stilių. (Jis nori tai matyti, jam rūpi). Arba kad jam patinka tam tikras paveikslas, kuriam iš tikro yra abejingas.

Tolimesnis klausimas: Ar ir vaikų žaidimas yra tokia pat aktų iliuzija: įsivaizduojamas pasaulis laikomas už tikrą pasaulį, arba teatro vaidyba – ar tai tyčiomis sukurta iliuzija? Arba estetinis įsijautimas (besigrožint paveikslu, skaitant romaną, sekant dramatinio veiksmo išsivystymą)? Kokia prasme galima kalbėti apie estetinę regimybę (Lange teorija¹).

Šiam klausimui nušviesti reikia pirmiausia išsiaiškinti atvaizdo prigimtį. Kuo skiriasi atvaizdas nuo paties vaizdo (realaus objekto). Atvaizdas veidrodyje, vandenyje, piešinyje, paveikslas, aidas, skulptūra, lėlė, žaislas (garvežys, vagonas, laivas), modelis; kino filmas, dramatis

vaidinimas (ar ir čia yra atvaizdas?). Ar atvaizdai galimi visose juslių sferose?

I. Apie atvaizdus kalbama pirmiausia regėjimo sferoj. (Pats terminas vaizdas – veizdėti.) Bet skulptūra prieinama ir lytai. Girdėjimo sferoj tik aidas atitinka atvaizdą, veidrodi. Muzikoj, kur nėra dalyko siužeto, nėra ir atvaizdų; tai nevaizduojamasis menas tikslia prasme (išskyrus programinę muziką). Aidai, atbalsis nesiskiria nuo paties balso (tik galbūt savo garsumu), bet svarbu, kad jis nurodo, iš kur kilo garsas (erdvinė kryptis), vad[inasi,] kur yra pats objektas, jo reali priežastis. Vadinasi, apie atvaizdą galima kalbėti, kur yra intencija į realų daiktą arba reiškini (arba į daiktą, kuris įsivaizduojamas kaip galimas realus juslinis daiktas).

Bet ir regėjimo sferoj natūralieji atvaizdai (veidrodyje) gali nesiskirti nuo paties objekto vaizdo. (Gali ir skirtis – šešėlis.) Bendrai sakoma: atvaizdas atstoja vaizdą, bet nesutampa su juo. Bet ką tai reiškia ir kaip suprasti? Nes ir vaizdas, kaip mes matėm, nėra pats realus daiktas – jis jį atstoja, nes suteikia tik vieną arba kitą jo aspektą (kuris pareina nuo subjekto ir objekto erdvinių santykių, nuo subjekto kūno ir kitų aplinkybių ir t. t.). Vadinasi, vaizdavimo (atstovavimo) santykį mes randam jau juslinėj pagavoj. Vadinasi, šito apibrėžimo dar nepakanka. Koks skirtumas tarp paties vaizdo ir jo atvaizdo? 1) vaizdas nurodo objekto vietą realiam pasaulyje (realioj erdvėje). 2) vaizdas gali būti (jei tai daiktas) pagaunamas ir kitokiu būdu. Atvaizdas pasirodo ten, kur paties objekto nėra. Bet natūralus atvaizdas visuomet pareina nuo vaizdo ir todėl gali jį pavaduoti (pav., teleskope (reflektoriuje), kur panaudojamas veidrodis (šviesos atspindėjimas). Visuomet atvaizdas (atbalsis) suponuoja tam tikrą medžiagą (aplinką), kuri leidžia jam pasirodyti.

Dabar toliau: piešinys, paveikslas, kuo skiriasi nuo natūralaus atvaizdo? Padirbtasis atvaizdas.

1) Jis užfiksuotas, įkūnytas kitoj medžiagoj, neturinčioj nieko bendra su vaizdo medžiagine prigimtimi: drobėj, popieriuje, marmure, fotografijos juostoj, gramofono plokštelėje. (Kodėl gramofono plokštelės grojimas mūsų bendrai nepagaunamas kaip atvaizdas?)

2) Ji nebepareina realiai nuo vaizdo. Yra savarankiškas (nekintamas).

3) Jis nepareina nuo realybės; čia ir dabar. Visai nepriklauso nuo realios erdvės ir laiko, pavyzdžiui, tapyboj, bet ne skulptūroj ar vaidyboje. (Tik popierius, paveikslas kaip daiktas realioj erdvėje, ne pats vaizduojamas objektas.) Skirtumas toks: vienu atveju duodamastik regimas aspektas, o antruoju visas objektas liečiamas ir regimas realioj erdvėje.

Tokie yra: lėlės, žaislai, skulptūra, vaidinamas teatro scenoj veiksmas. Šiuo paskutiniu atveju tik tam tikra realios erdvės dalis arba iškarpa (scena) sutampa su vaizduojama erdve.

Ta medžiaga, kurioj užfiksuotas atvaizdas ir kuri jam suteikia tam tikrą savarankiškumą, atlieka tik priemonės funkciją; jos realybė abejinga tam, kas vaizduojama (nors jos ypatybės ir panaudojamos objektui vaizduoti).

Tapyboj ir paišyboj: nepriklausomybė nuo realios erdvės ir laiko suteikia atvaizdui tikrą idealumą (ideali erdvė arba visiškai nesurišama su realia erdve, arba surišama – rėmai, kur pasirodo reginys, freska sienoje). Žiūrima, taip sakant, pro langą į kitą erdvę.

Šitas atvaizdo idealumas (nepriklausomumas nuo realios erdvės ir laiko) suteikia jam ir bendrai tam tikrą nepareinamybę nuo realybės; tai reiškia, jis gali atvaizduoti ne tik tam tikrą realų objektą (Petrą NN arba peizažą), bet bendrai tokios rūšies ir išvaizdos objektą (žmogaus tipą, nežiūrint į tai, ar yra, ar bus kaip tik toks žmogus, toks objektas). Tai galimumo sfera, įsivaizduojamas pasaulis.

Dabar vaikų žaidimas; mergaitė žaidžia su savo lėlyte, berniukas su savo automobiliu arba arkliuku. Kas čia esminga? Kas sukuria žaidimą? Vaikas priskiria savo žaislams tam tikrą rolę, dažniausiai ir sau pačiam. Mergaitė – lėlytės motina, mokytoja, berniukas – šoferis, karininkas ir t. t. ir nustato tam tikrus santykius tarp žaidimo dalyvių. Tai įprasminimo aktas, sukuriąs ypatingą atskirą pasaulį, kuris nesutampa su realiu pasauliu ir nepriklauso nuo jo tvarkos, jo dėsningumo. Bet reikia pažymėti; toks žaidimas nereikalauja, kad atvaizdas būtų tikslus ir atgamintų visas objekto ypatybes. Panašumas gali būti ir labai apribotas, vienašališkas. Todėl lėlytę gali pavaduoti ir bet koks kitas objektas, kuris vaikui parankus (lazda – arklys, nuversta kėdė – automobilis). Ir pagaliau būna vaikų, kurie apsieina be medžiaginių žaislų ir įsivaizduoja tuos objektus, kurie įeina į žaidimo pasaulį. Jie žaidžia tik mintyse, pasakų arba dramatinio veiksmo lygyje. Tai parodo, kad 1) svarbiausias dalykas čia yra šitas įprasminimo aktas; jo realizavimas išoriniame pasaulyje ir realizavimo tobulumas yra antrinis dalykas. Jo reikšmė 2) suteikti vaizduotei ramsčių; priartinti prie realybės. 3) suteikti žaidimui objektyvią, intersubjektyvią reikšmę (kad būtų prieinama kitiems – socialinis momentas). 4) Vaizdinių ir jausmų tendencija išsireikšti, pasireikšti išoriniame pasaulyje. Kiti motyvai – pavyzdžiui, estetiniai – neliečia žaidimo esmės.

Kiekvienu atveju svarbus momentas yra žaidimo ir viso jo plano priartinimas prie *realybės*. Jis turi būti panašus į realybę, turi ją, taip sakant, *pavaduoti*. Nes ir pats įprasminimo aktas atsižvelgia į realybę ir vedamas idėjos tų prasmingų arba reikšmingų santykių, kurie apsprendžia ir formuoja žmogaus gyvenimą ir įvairias jo sritis bei pasireiškimus. Svarbu, kad vaikas bendrai (dažniausiai) pamėgdžioja tuos veiksmus, atgamina žaisdamas tas situacijas, kurias jis stebi savo aplinkoj. Tokie yra ne visi žaidimai, kurie yra simboliško pobūdžio ir kuriuos kai kurie mokslininkai (pavyzdžiui, K. Lange) vadina iliuzionistiniais žaidimais. Šitie žaidimai kyla iš pamėgdžiojimo instinkto, vaidinančio vaiko gyvenime lemiamą vaidmenį, ir iš pradžios (pas mažus vaikus) realizuojasi atgaminant pastebėtus judesius ir veiksmus. Bet kiek vėliau, kai vaikas pradeda šiek tiek suprasti šių veiksmų prasmę, jis įprasmina atitinkamu būdu ir savo

žaidimą. O įprasminimo aktui įvykus, suteikta žaidimui prasmė apsprendžia jo eigą bei sąrangą. Tokiu būdu ir susidaro tas ypatingas žaidžiamasis pasaulis, kuris kad ir pamėgdžioja realų pasaulį, vis dėlto griežtai skiriasi nuo jo ir yra valdomas savo ypatingų taisyklių ir normų. Šitos normos arba taisyklės, nors ir atgamina tikrovės santykius ir prasmingus ryšius, yra nustatomos paties vaiko ir keičiamos pagal jo nuožiūrą. Žaisdamas vaikas persikelia į kitą buvimo planą, kurį jis pavidalina pagal savo norą.

Problema tokia: kaip apibūdinti [santykį] tarp žaidžiamąjo pasaulio ir tikrovės, jei pirmasis imituoja antrąjį, ar jis ir iš tikro jį pavaduoja, užima jo vietą, t. y. pats pavirsta realybe; ar vis dėlto palieka tam tikras skirtumas tarp jų ir vaikas žaidžiamąjį planą nesupainioja su realybe, netapatina su ja. Iliuzija tai ar neiliuzija. Svarstant šį klausimą galima nurodyti visą eilę faktų, kurie, rodos, patvirtina iliuzionistinę teoriją, bet kartu ir tokių, kurie jai prieštarauja. Bet galbūt šiuo atžvilgiu ne visi atvejai yra vienodi ir iliuzijos atsiradimas pareina nuo žaidimo formos ir rūšies, nuo vaikų individualių ypatybių, nuo jų amžiaus, nuo jų vaizduotės ir emocijų gyvumo. Klausimas gana kompliktuotas ir reikalingas labai atidus ir smulkus nagrinėjimas. Reik vengti per skubių apibendrinimų. Paimsime keletą pavyzdžių, iliustruojančių skirtingas žaidimų rūšis: 1) žaidimai, kuriuose pats vaikas aktingai dalyvauja ir pasiima tam tikrą vaidmenį. Jis dedasi esąs tam tikras gyvulys arba automobilis, orlaivis ir t. t.

Agnosce

Rankraštis parengtas kaip Lietuvos mokslo tarybos finansuoto projekto Nr. P-LIP-18-95 dalis.

Notes

- 1 Konradas Lange (1855–1921) – vokiečių meno istorikas ir meno teoretikas. Vosylius Sezemanas savo *Estetikoje* ne kartą kritikuoja iliuzionistinę šio autoriaus meno teoriją, pasak kurios menas yra regimybė, sukelianti realybės iliuziją. Sezemanas, V., 1970. *Estetika*. Vilnius: Mintis, 254–255.